

LUBARTÓW /miasto powiatowe/

Ogród pałacowy. Rezydencja wraz z miastem założona została w 1543 roku na gruntach wsi Łucki i Szczekarkowa przez Piotra Firleja z Dąbrowicy, wojewodę bełskiego i lubelskiego /+1552/. Pierwotna nazwa rezydencji "Lewartów" od herbu Firlejów Lewart. Syn Piotra - Mikołaj zakochał przy pałacu ogrody i starannie je pielęgnował. W 1643 roku należał Lubartów do Władysława Dominika Zasławskiego, w 1678 roku do Dymitra Jerzego Korybuta Wiśniowieckiego, w 1688 do Józefa Karola Lubomirskiego. W roku 1705 przechodzi Lubartów jako wiano Marii Lubomirskiej do Pawła Sanguszki, pozostając we władaniu tej rodziny do 1823 roku. Zmiana nazwy miasta na Lubartów nastąpiła w 1743 roku, jako nawiązanie do imienia protoplasty rodu Sanguszków księcia Lubarta. Po dziale majątkowym przechodzi Lubartów w ręce Klementyny z Sanguszków Małachowskiej w 1823 roku. W ciągu XIX wieku następują liczne zmiany właścicieli i upadek tej świetnej rezydencji magnackiej. W roku 1839 kupuje dobra Henryk Lubieński, poczym przechodzą one w 1844 roku do Banku Polskiego, w 1850 roku do Wycielskiego, który majątek rozsprzedaje i wreszcie pałac z ogrodem sprzedany został w 1883 roku z licytacji. Około 1885 roku należał pałac do jednego ze zgromadzeń zakonnych i uległ wówczas potarowowi. Od roku 1945 zrujnowany pałac i zniszczony ogród stał się własnością miasta. Architektem, który rozbudował względnie przeobraził rezydencję na przełomie XVII i XVIII w. cję był prawdopodobnie Tylman z Cameren, związany licznymi pracami architektonicznymi z rodziną Lubomirskich. Obraz Lubartowa z roku 1703 podaje inwentarz: ... "Brama wjazdowa od miasta przez sadzawkę, o piętrze z gankiem naokoło, z dwoma kompasami /zegarami/... dalej na prawo parkany drewniane i szopy na stajnie i kuchnie ku drugiej bramie, zdaje się na północ, ogłoczonej z parkanu, który Szwedzi spalili. W zamku okna bez szyb... Zamek piętrowy... Na dziedzińcu na prawo piwnica murowana. Na środku dziedzińca li-

pa. pod którą ganek gętami kryty. opustoszały. podobnie jak i stojąca obok strzelnica. w której stawała armata. W ogrodzie otoczonym 160 przęsłami parkanu siedem kwater, zasadzonych bukszpanem, do. dla ogrodnika i łazienka - wszystko zniszczone..." Bardziej szczegółowy inwentarz z czasów Sanguszków opisuje pałac i ogród lubartowski w roku 1747: "O p i s a n i e p a ł a c u . W j a z d . Od zachodu słońca perspektywa na ówieré mili lipami koło drogi we dwa rzędy wysadzona, to jest od samej granicy Kozłowskiej aż do filarów drewnianych czterech nad mostkiem drewnianym, bramę czyniących, od których ku murowi dziedzińca rozchodzą się sztachety drewniane pstro malowane, cyrkułem temut murowi dz dziedzińcowemu przed bramą murowaną akkomodowana. Między temi sztachetami filary dwa na północ a dwa na południe ku miastu nad gościńcem, wjazd do miasta na kształt bramy czyniące. Te filary wszystkie na jedną formę to jest kwadratowe w tablaturę pstro malowane, na każdym wierzchu statua snycerską robotą malowana. B r a m a d o d z i e d z i ń c a w oktagon murowana, na każdym angule czyli rogu na filarze osoba drewniana snycerską robotą malowana i wyżłoczona, na wierzchu wieża w kwadrat pod kopułą, blachą białą pobitą wyprowadzona, na kopule gałka żelazna wyżłocana, a nad gałką wietrznik albo Pogoń z żelaza wyrobiony, malowany i wyżłocany, wrota do bramy jedne od wjazdu drewniane... Furtka takot na zawiasach sztabowych... Nad wrotami cyfra drewniana, snycerską robotą malowana... Sień w bramie... z wierzchu okrągło sklepioną... Na lewej ręce od wjazdu w bramie drzewi do izby czyli kurdygardy... Zegar żelazny na wierzchu... dzwonów dwa, jeden godzinowy, drugi kwadransowy... D z i e d z i n i e e w kwadrat continens area morga 1 prętów 5. z basztami czterema murowanemi po rogach, czerwona dachówką pobitemi, z których na każdej osoba drewniana, snycerską robotą malowana, miejscami wyżłocana. Większą częścią po bokach dziedzińca widać ciągną się officyny ku pałacowi...

In intervallis muru filary, na każdym filarze osoba kamienna, między filarami sztukiety telazne, zielono malwane, u wierzchu strzaski wyżnacane, na środku każdego sztachetów blacha telazna malowana, reprezentująca herb pański, to jest Pogoń z Mitrą i paludamentem, miejscami wyżnacana. Między pałacem i officynami w párodku muru między filarami forta na prawej ręce ku kościołowi, za którą zwod do podnoszenia na drogach na zawiasach sztabowych z łańcuchami czterma... Most drewniany na palach wysoki, z poręczami, stary, reparacji potrzebujący. Pod mostem dwoje źródkła ocembrowane drzewem u wierzch, drzwi na biegunach podwójne nakrywające, od których idzie woda ryztokiem do sadzawki pańskiej. Ex opposito forta druga od folwarku takat, za którą schody drewniane obmurowane z obu stron. B a s z t y p o r o g a e h d z i e d z i ń c a . Pierwsza po lewej ręce od bramy w oktagon równy, to jest equilateralny erygowana, do niej schody drewniane /wewnątrz izdebka - skrad "lagomin"/... Pod basztą loch murowany ze sklepieniem... Druga baszta od pałacu, na tę formę, jak pierwsza, w oktagon equilateralny erygowana, posadzka z cegły... w pośrodku baszty filar murowany, koło którego cztery przewety... Baszta trzecia, ex opposito na tę formę jak i druga w oktagon equilateralny erygowana do konserwacji drewek.../nadrujnowana/... Baszta czwarta, od bramy na tę formę jak i pierwsza... drzwi proste... okien dwoje z kratami telaznemi... O f f i c y n y n a d z i e d z i ń c u m u r o w a n e pod dachówką czerwoną. Po lewej ręce od baszty w końcu officyn brama sklepiena przez którą idąc ku folwarkowi wrota podwójne... Od tej bramy pobocznej idąc dziedzińcem po lewej ręce z przychodu do sieni pierwszej officyny... kancelarya... szpi-tarnia... Idąc na dziedziniec dalej do drugiej officyny, drzwi z przychodu... eukiernia... Idąc dalej ku pałacowi officyna trze-

sia... izba kredensowa...izba piekarniana...kuchnia...izba kuch-
 mistrzowska... Ex opposito kuchni po prawej ręce zaczynają się
 officyny po drugiej stronie dziedzińca. Do pierwszej officyny od
 pałacu z przychodu drzwi...w sieni lisztwa...z kołkami do wieszania
 modierunku tolnierskiego. Izba...gabinet... /poś drugiej stro-
 nie sieni podobnie/. Wyszedszy na dziedziniec dalej do officyny
 drugiej...sien. po lewej pokój...po prawej ręce do pokoju...
 Wyszedszy na dziedziniec dalej do trzeciej officyny...sien... skle-
 pienie...po lewej ręce pokój.../z sieni zejście do piwnicy/...Piw-
 nica wielka murowana, sklepiena na czterech filarach...Na dachu
 dymników po obu stronach dla widoku osm./i skład przyborów żowiec/
 kich/... Wyszedszy na dziedziniec dalej do czwartej officyny...
 sien...izba....dwa gabinety...Wyszedszy z tej officyny dalej do
 piątej officyny... z sieni po prawej ręce izba doktorska...alki-
 kierz...okno jedno od baszty... P a ł a c w podłużny kwadrat o
 murowany, we dwa piętra, sytuacja jego na wschód słońca. z wierz-
 chu dachówką czerwoną pokryty, o kominach pięciu. na wierz-
 wierzynych; w pośrodku facjata w trianguł wyprowadzona, dachówką
 czerwoną pokryta, reprezentująca dwa herby Śraniawę i Pogoń sztu-
 katorską robotą z gipsu wyrobione z armaturą. Na wierzchu facja-
 ty osoba drewniana snycerską robotą, alias Victoria z insygniami
 wyżłoczonymi i cyfrą imienia pańskiego, pod nią immediate dwie o-
 soby także drewniane...siedzące, różne reprezentujące insygnia.
 Niżej znowu takowe dwie statuy, koło tejże facjaty rozchodzą się
 dwie rynny z białej blachy/modum smoków skrzydlatych. Od ogrodu
 facjata we dwie baszty kwadratowe czyli wieżyczki pod takową jak
 i pałac dachówką; terminat koło tych wieżyczek w angule rynny z
 blachy modum smoków skrzydlatych. Na wierzchu tych wieżyczek
 po jednej osobie drewnianej...z insygniami wyżłoczanymi. Od przy-
 czółków pałacu po obu stronach ciągnie się mur całkowity do baszt-
 dziedzińcowych pod dachówką czerwoną, w pośrodku którego po obu

stronach między filarami wrota podwójne żelazne sztukietowe... do galerii ogrodowej; na każdym z tych filarów osoba drewniana... malowana, trzymająca wyznaczane insygnia. Przed sienią z przychodu ganek murowany na czterech filarach kwadratem do pałacu przytknięty. do niego z dziedzińca, tak ex facie jak też i z boków schody dębowe. In intervallis między filarami balasy dębowe, posadzka z kamienia szarego wielkiego, sklepienia z wierzchu murowane, nad gankiem galeryjka także kwadratowa kratą żelazną w essay wyrabianą, zielono malowaną dokoła obwiedziona. In facie kraty cyfra, nad cyfrą Mitra wyznaczana. Na prętach gałek zielonych wyznaczanych dzie- sięć.../następuje opis wnętrza, sprzętów pałacowych i oficynowych/
Galeria ogrodowa posadzką kamienną wysadzana, dokoła pałacu murem otoczona, do baszt dziedzińcowych przytknięta łukiem, na murze dokoła osób kamiennych dwadzieścia. Rynny kamienne na wylot przez mur wsadzane do zbiegania wody z galerji do ogrodu; po obu stronach muru cyrkule wydane. Schody dębowe wypuszczone, z których fortki dwie ze sztukietów dębowych zielono malowanych, mające po dwoje drzwiczek... Nad schodami na dole po końcach dwóch murowanych osoby dwie kamienne, z ogrodu zaś pod galerją i wydaniem cyrkulem muru, loch w którym się drzewka włoskie zimie konserwują, do niego drzwi sosnowe... **Ogród w Łoski** na wschód słońca wraz z pomarańczarnią w parkanie na trzy strony obwiedzionym sytuowany, z czwartej strony zaś pałac, zastępuje połowę, a od połowy to jest ku dziedzińcowi folwarcznemu mur filarowany, między filarami sztukiety drewniane, ciągnący się od baszty dziedzińca pałacowego aż do pomarańczarni, w tymże murze między filarami bywała quondam brama do ogrodu z dziedzińca folwarcznego, teraz zamurowana, na której wierzchu na filarach dwie trophea;... /Ogród/ zawiera morgów szkieł dziewięć i prętów mierniczych trzy, w którym od pałacu przez połowę kwaterów buxpanem wysadzonych róż-

nami floresami i abryesami sześć, po których smereki w kolumny strzytane. Na siódmą kwaterę miejsce po galerię do wyprawienia zgodne. Drugą połowę ogrodu szpalery grabiną wysadzone za grabiną zaś w końcu ogrodu plac do zasadzenia drzewami zgodny, na którym quondam powymarzały było drzewa, wracając ku officynom starym gradus wysokości na półtora łokcia wysypany, którego brzegi darniem dokoła obłożone, ku pomarańczarni schodki także darniem obłożone, na tym gradusie drzewka buczanu przedniego sadzone. P o m a r a n c z a r n i a we trzy kondygnacje, dwie narożnie a trzecią średnią murowana... Dachówką czerwoną pokryta, w pośrodku od pałacu facjata na której abrys kompasu słonecznego, nad pomarańczarnią gankowanie murowane, na trzy strony dachówką pokryta z przychodu od południa, w pośrodku schody dębowe po trzech stronach w pięć gradusów gradusów między dwoma przymurkami, na których stoją cztery wazy drewniane toczone. Drzwi...sklane...nad/nimi/ okno w półcyrkule. we dwie kwatery trangułowe... Okien w średniej kondygnacji od południa wielkich i wysokich, po cztery kwatery mających sześć... u każdego okna półcyrkularne wierzchy... we dwóch zaś kondygnacjach narożnych od południa w każdej okno wysokie i szerokie w sztabach grubych żelaznych w kratę sadzonych w szesnaście kwater. Okiennice... In corpore pomarańczarni posadzka z cegieł kwadratowa .../następuje opis wnętrza, ogrzewania itd./... B u d y n e k o g r o d n i e z y . Przyjazd od zachodu z dziedzińca folwarcznego... Studnia nieopodal budynku w cyrkuł murowana, z wierzchu drzewem w kostkę ciesanym w węgieł egzonomym obudowana, nad nią turaw z kulą i wiadrem.../Ogrodnik Józef.../.../następuje ^{opis} ~~opis~~ ekonomii położonej przy ogrodzie włoskim od strony miasta/... B u d y n e k b l e c h a r s k i . Za sadzawką wielką w boku po lewej ręce na bżoniu budynek przy którym blecharnia w kwadrat parkanem gętami pobitym obwiedziona... B u d y n e k m y ś l i w s k i . Nieopodal

budynku blecharskiego za zagrobłą sadzawki wielkiej, za bżoniem, z stajnią, psiarnią i kuchnią dokoła w kwadrat w parkanie sytuowany... S a d z a w k i . Pierwsza mniejsza za pałacem pod browaram continent in area morg 1 prętów mierniczych 22, po trzech stronach grobla palami sosnowymi obita i otarasowana, w grobli od schodu słońca w pośrodku mnieh... Do tej sadzawki idą źródła poczynające się od cembrzyn trzech pod mostem pałacowym w kwadrat drzewem w węgły obudowanych... Druga sadzawka większa za ogrodem między państwiskiem continent in area morgów 5 prętów mierniczych 25. Po trzech stronach grobla palami sosnowymi obita i otarasowana, od schodu słońca mnieh... Przez tę sadzawkę przechodzi woda popod parkan miejski od pierwszej sadzawki..." W drugiej połowie XVIII wieku rezydencja została częściowo przebudowana przez Pawła Karola Sanguszkę według projektów Pawła Fontany. Do tego okresu odnieść należy zapewne budowę dwóch podłużnych oficyn na miejsce dawnych pięciu oraz likwidację dwóch baszt dziedzińcowych przy pałacu przez ich zabudowanie frontalnymi alkierzami pałacowymi. Również trój-rzędowy most, łączący pałac z miastem, a wymurowany z cegły, wydaje się pochodzić z tej epoki. Dalsze, zasadnicze zmiany rezydencji wiąże się z osobą Klementyny Małachowskiej, która na miejscu dawnego ogrodu "włoskiego" stworzyła wielki park angielski o powierzchni około 18 ha, włączając w jego obręb sadzawkę i staw oraz przyległe sady i bżonia. Przebudowę pałacu prowadził w tym okresie Adolf Franciszek Schuch /1790 - 1880/; prawdopodobnie w tym czasie ulegają likwidacji zabudowania oficyn, baszt i bramy wjazdowej na dziedzińcu, który otrzymuje dwa pasma zadrzewień. Okupacja niemiecka 1939 - 1944 przynosi dalsze zniszczenia spalonego pałacu, a mianowicie rozbiórkę wewnętrznych ścian i zniszczenia bogatej dekoracji stinkowej i malarzkiej; wspaniała ongiś oranżeria zamieniona została na obory i stajnie. Również drzewostan ogrodu ulega ogromnym dewastacjom; zostały fragmenty czterorzędowej alei lipowo-

wiązowej oraz luźne grupy drzew. Wraz z odbudową pałacu, prowadzoną od 1948 roku na zlecenie Ministerstwa Kultury i Sztuki przez inż. arch. Tadeusza Witkowskiego dla potrzeb władz administracyjnych miasta, podjęto z inicjatywy ówczesnego zarządu miejskiego przebudowę ogrodu, jako parku kultury i wypoczynku, według projektów dr. inż. arch. Gerarda Ciołka. Nowy projekt nawiązuje w zmodernizowanych elementach do dawnych barokowych tradycji ogrodowych w części ogrodu, wiążącej się z pałacem. dalsze jego partie rozwiązuje w formach bardziej swobodnych, przeznaczając je na tereny dziecięce, sportowe, rozrywkowe i spacerowe. Prace realizacyjne trwają.

Opisy: Akta Konserwatora Lubelskiego
Lubowiecki. Statystyka Województwa Lubelskiego. Lublin 1824
Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego. Warszawa 1880-1902
Archiwum Państwowe w Krakowie, Archiwum Sanguszkowskie 581.
Inwentarz dóbr Lubartowskich...1747.

Zbiory autora.

Ilustracje: Biuro Inwentaryzacji Zabytków Państw. Inst. Sztuki

Zbiory autora.

Plany: Zbiory autora.

autora